

<https://doi.org/10.53656/his2025-5-3-spo>*View over the Balkan Peninsula
Поглед над Балканите*

СПОМЕНИ ОТ ЕДНА ЛИЧНА СРЕЩА. ИВАН ШИШМАНОВ НА ПОСЕЩЕНИЕ ПРИ ВЛАДИКАТА ЙОСИП ЮРАЙ ЩРОСМАЙЕР

Доц. д-р Антоанета Балчева

Институт за балканистика с Център по тракология

Abstract. The study attempts to shed light on an insufficiently studied moment in the personal biography of Ivan Shishmanov, related to his visit in 1898 to Bishop Josip Juraj Štrossmayer in Dzhakovo. The aim of the present text is to conceptualize the meeting of the eminent Bulgarian scholar with the bishop as a dynamic process of receptive communication, of getting to know one's own through the foreign, accompanied by a careful analysis of the circumstances that determined the individual stages in the development of national self-consciousness and national self-determination from the end of the 19th century. In this aspect, the travelogue "Bishop Josip Štrossmayer. Memories of a Personal Meeting" is viewed as a vision of the specific tasks and pragmatic strategies for implementation by our cultural elites, based on the accumulated time experience and the hermeneutics of our historical destiny, in which the author's reflections on the era and events surrounding the personality and work of the Dzhakovo bishop are woven. At the same time, the story of the journey can also be perceived as a kind of panopticon, in which pictures of the real and imaginary past, present and future, the ideological pathos of the narrator and the aspiration for psychological penetration into the human microcosm alternate. The process of reflexive determination of identity gives rise to the act of comparing interiority, memory and time. Ivan Shishmanov unfolds the image of Josip Juraj Štrossmayer focusing on the phenomenology of memory and the temporality that evokes it. The composition of the text is conventionally divided into three parts, each of which leads to the final understanding of the personality of the bishop of Džakovo *a posteriori* based on the historical context, the different levels of acquired human and social experience and psychological attitudes. Far from naive, romantic notions, Ivan Shishmanov outlines a detailed biographical portrait of the enlightener, philosopher, theologian, politician, writer, patron and benefactor, equally significant for the destinies of his own people and for the history of all humanity.

Keywords: Ivan Shishmanov; Josip Juraj Štrossmayer; reception; own; foreign; cultural memory; folk psychology; phenomenology of memory

В края на XIX и началото на XX век пътищата на българските интелектуалци към хърватските земи следват доминантната за краевековието сюжетна линия, белязана от идеята за национално себеутвърждаване и културна еманципация на духовните ни елити. Техните траектории прекосяват важни средишни топоси, чертаят културния трансфер на личности и идеи, а следите им култивират ново отношение към националните символи, ценности и качества, плод на обществените тенденции и променящата се индивидуална психологическа нагласа на пътешествениците. В ролята си на трайни проекции на големия наратив за европеизация и модернизация, те сътворяват във времето и пространството своите риторични фигури, свързани както с оттласкване от традицията, така и с утвърждаването на нови културни модели и ценностни йерархии. Разгледана в този аспект, срещата на Иван Шишманов с Йосип Юрай Щросмайер е едновременно отражение и интегрална част от проекта за пътя, който родната ни интелигенция трябва да извърви в периода след Освобождението¹ с отдалечаването си от „етническо-генеалогическия модел“ за нация и самоопределянето си в множествената мрежа от идентичности, които модерността предлага (Smit 2000, p. 110; Hobsbaum 1996, p. 38; Aretov 2001, p. 196). Силно повлияните от идеите на буржоазния либерализъм (Hobsbawm 1996, p. 38) просвещенски възгледи на владиката, доразвиващи формулираните от Джон Лок, Шарл дьо Монтескьо, Дейвид Хюм, Имануел Кант концепции в областта на политическата, икономическата философия, на религията, общата вяра в разума като основа за по-справедлив обществен ред, в историческия прогрес, култа към знанието, са ключов момент от диалога на българския интелектуалец с Джаковския епископ. Разказът му за пътя и гостуването при Щросмайер е обединен от рефлексите към ценностите на наследената култура и възможностите за нейното самообновяване чрез изработването на основни културни кодове, свързани с отдалечаване от консерватизма на регионалното и преосмисляне на културното ни наследство в контекста на общочовешките, универсални духовни постижения. Толерантността, ерудицията, стремежът към сближение между народите са сред основните черти, оформящи биографичния образ на владиката, превърнал се в модел на интелектуалец и общественик, у когото се съчетават ролята на учен, просветител, духовник и политик – синтез, заявен в амбициозните планове на Иван Шишманов за издигане на просветата и духовността на народа².

Начертаните от автора траектории на житейския път на Й. Ю. Щросмайер формират различно осмисляне на миналото, епохата и събитията около личността и делото на Джаковския епископ. Същевременно разказът за пътя може да се възприеме и като своеобразен паноптикум, в който се редуват картини от реалното и въображаемо настояще и бъдеще, идейният патос на повествователя и стремежът за психологическо проникване в човешкия микрокосмос. Различните модалности на пътуването са заявени още в началото

на текста: „Три неща ме теглеха към Дяково, знаменитата столица на великия старец: желанието да получа някои по-точни данни за отношенията на епископа към братя Миладинови, въпрос толкова важен за историята на нашата етнография; необходимостта да проверя един крайно интересен, но и в много отношения съмнителен документ, който за първи път ми даваше случай да се запозная с Щросмайера като пряк участник в черковните ни борби, и най-сетне – защо да не го призная – обаянието, което винаги е упражнявала върху мене гениалната личност, даже отдалече, даже из задгробния мир“ (Shishmanov 2003, p. 67). Очертаните от учения посоки в плана на визитата са и наръчник, инструкция със силна репрезентативна стойност, която потеглящият заедно с автора читател трябва да вземе със себе си. До голяма степен те са показателни за оттласкването от романтичните блянове, митове и стереотипи, натрупани във възрожденската ни книжнина. Още в най-ранното си изследване „Значението и задачите на нашата етнография“ Иван Шишманов експлицитно изразява просвещенския си поглед към тези процеси: „С освобождението, с новия държавен строй, с новите железни линии се въвежда и нов чужд дух в народния живот... Ако някогаш с фалшификации е можел да се мами светът, днес това не става, защото малко по-иначе и по изтънко се гледа на тия работи. Тоя период от изследването на народната поезия (ние ще го наречем *патриотически период*) вероятно няма да се повтори вече. Той си изпълни своята цел“ (Shishmanov 1966).

Поставен в коловозите на тези ясно формулирани възгледи, влакът, който ще го отведе в Дяково, символизира силната тяга, желанието за напредък, повличащо към нов живот. За интелектуално извисената и високо образована натура на Иван Шишманов е важно наративът за пътя да е стойностно обогатен чрез системното вникване в целия комплекс от социални, народностни, индивидуално-психологически предпоставки и фактори, които предопределят очертания от него еволюционен процес. В диалога му с действителността и читателя взаимно се допълват похвати от социологията, философията, психологията, антропологията, очертаващи многоизмерността, многопластовостта в развоя на човешката култура, схващан от него като постоянно развитие и усъвършенстване. Усвоените в Йена и Женева знания, защитеният докторат в Лайпциг при професор Вилхелм Вунд формират убеждението му за необходимостта от изследване на народопсихологията и факторите, които я определят като религия, език, митове, традиции, обичаи, история, изкуство, закони. Воден от тези свои убеждения, Иван Шишманов възпроизвежда срещата си с Й. Ю. Щросмайер като динамичен процес на рецептивно общуване, на опознаване на своето чрез чуждото, съпътствано от внимателния анализ на обстоятелствата, определили отделните етапи в развитието на народностното самосъзнание. Процесът на рефлексивно определяне на идентичността поражда акта на съпоставяне на интериорността, паметта и времето (Ricoeur

2006, р. 121). Ив. Шишманов разгръща образа на Щросмайер, спирайки се на феноменологията на спомена³ и темпоралността, която го предизвиква. Композицията на текста условно е разделена на три части, всяка от които води до окончателното осмисляне на личността на Джаковския владика *a posteriori* въз основа на историческия контекст, различните нива на придобития човешки и социален опит и психологическите нагласи. В духа на емпиричния сенсуализъм началната точка във вътрешната топонимия на автора е поставена в света на усещанията, основа за всяко познание. Първата част илюстрира силата на външните сетивни възприятия, съзнателно потапящи читателя в атмосферата на сантиментално, наивно опоектизиране на природата и заобикалящия го свят. „Влакът лъкатуши измежду нивя и лозя, от които още се издига лека пара, трепеща в краските на дъгата под меките лъчи на крайлятното слънце; а по-нататък минава през спретнати, чистички селца, потъпнали в зеленина. Каква засмяна, весела природа! Да гледаш без наситка! Един *plein-air*, какъвто и най-великият художник не би могъл да предаде със своята четка!“ (Shishmanov 2003, р. 68). Постепенно живите цветове на прелестния пейзаж избледняват, скоростта на машината релативизира времето и пространството, за да отвори място за рефлексията и вътрешния микрокосмос на личността: „Празничната тишина полека-лека отвлича мисълта негде далеч от действителността. Уж гледаш през полуотворения прозорец; пред очи ти продължава да се развива безкрайната панорама, но краските постепенно се сливат в някаква мъглива синевина, а пред теб почват да възникват съвсем нови образи, проекции на вътрешния мир ...Аз си спомням“ (Shishmanov 2003, р. 68). Отдалечено от физическото пространство-време, съзнанието на автора изгражда времево конституираната идентичност на образа, като иманентност, която отеква в различните модуси на отминалите представи. В детското съзнание на повествователя изплуват „първичните идеи“, свързани с началните впечатления от Джаковския владика, изобразен в Дановия „Летоструй“ от 1873 г. „редом с ликът на Антима, на Христофора Колумба, на Александра Хумболдта“ (Shishmanov 2003, р. 69). Оформените постепенно възприятия в света на юношата, валидирани чрез натрупаните знания и опит, придобити култура и образование, изграден манталитет и психологическа нагласа, утвърждават повтарящите се стереотипни представи за епископа, отличаващ се с изявено трудолюбие, ученолюбие, искрена отдаденост на вярата и отечеството. Споделените от повествователя спомени са в основата на солидарно изразените от тогавашното ни възрожденско общество идеи за личността и делото на Щросмайер, стигнали до истински възторг след отпечатването на сборника „Български народни песни“ на братя Миладинови през 1861 г. „От тоя мах името Щросмайер личи на златната дъска в величествената сграда на нашето възраждане, от гдето то никога няма да излезне“ (Shishmanov 2003, р. 71). Пресъздадената система от репрезентации, чувства и стратегии, които ситу-

ират личността в света вертикално и хоризонтално (Aretov 2001, p. 8), е и проекция на едно генеалогично, извънисторическо време (Smith 2000, p. 110; Lilova 1998, pp. 16 – 31), в което Джаковският владика се превръща в едно от „лицата на паметта“, съставлящи важен елемент в социално-интегративните ѝ функции. Психологическото внушение е майсторски постигнато чрез постоянната игра и раздвоение между способността на автора да се самонаблюдава, да съди обективно за своя субективен мир, да се пресъздава и в същото време да се отчуждава от себе си (Elefterov 1993, p. 191). „Не е за чудо, че както стоя още при прозореца на вагона, пейзажите почват отново да се очертават... Нещо в душата се затваря. Мисълта се връща от далечното си пътешествие и стои тихо при мене...“ (Shishmanov 2003, p. 71).

Излизането на повествователя от интроспекцията повдига завесата за прехода на обществото към едно по-ново време, плод на прогреса и техническите нововъведения. Типичното за забързания му ритъм непрекъснато актуализиране на историята води закономерно до екстериоризирането на паметта (Koselleck 2002), прекрачила времевия праг на героическите митологизации: „...ще ми се, някак, да му се подърля (на Летоструя б.м.), че не е обърнал по-голямо внимание на историческата среда, – но като си помисля само каква бе едно време публиката на тоя толкова полезен алманах, който ни беше и календар и христоматия и домашен лекар и земеделско списание и пр. и пр. и пр., и колко по-образована и развита е публиката на сегашните наши списания“ (Shishmanov 2003, p. 72).

Преминаването към нов етап в историческото осмисляне на времето, характеризиращ се с по-голяма систематизираност и стремеж към обективност в перцепцията на старината, ражда и всестранното осветляване на многообразните аспекти от религиозната, политическата и културната дейност на епископ Й. Ю. Щросмайер, пресъздадени във втората част на пътеписа. Далеч от наивните, романтични представи, Иван Шишманов очертава един детайлно проучен биографичен портрет на просветителя, философа, теолога, политика, писателя, мецената и благодетеля, еднакво значим както за съдбините на собствения си народ, така и за историята на цялото човечество. Акцентът е поставен върху „всемирното значение“ на неговата дейност за разлика от тясно националния кръг на политическите му изяви⁴. „Щросмайеровите хоризонти обгръщат цялото славянство, а като служител на черквата, Дяковският епископ е застъпник на една велика идея: сближението на изток и запад в областта на религията“ (Shishmanov 2003, p. 72). Основно място, като продължение на една от водещите идеи на Просвещението за неприемливостта на божествените права на владетелите⁵, Иван Шишманов отделя на духовната и моралната стойност на неговата непримиримост към консерватизма и догматизма в религията. Под този знак е обговорено и участието на владиката в първия ватикански консилиум 1869/1870 г., в който той категорично застава

срещу проекта „за догмата за непогрешимостта на папата“. Въпреки неуспеха на това начинание, то изцяло се вписва в мисията на епископа за търсене на морал и равнопоставеност в църковната и светската политика⁶, както и в политиката на неговия културен екуменизъм⁷. „Щросмайер не е фанатик и не съглежда значението на вярата само в съблюдението на мъртвата догма. От там се поражда и неговата заветна мечта, да се изгладят един ден разликите между отделните християнски черкви... и най-сетне неговите старания да постави Рим да прегърне религиозните и културните идеали на голяма част от православния мир..., като признае светостта на славянските велики апостоли, Кирила и Методия, като разреши употребата на славянския език в католическата черква...“⁸. След повече от сто години издигнатият от Джон Лок призив за толерантност към останалите религии и вероизповедания (Locke) оживява в проекта за религиозно сближение на Щросмайер, отворил за славяните не само дверите на католическата църква, но и вратите на Югославянската академия. Широкомасштабната културно-просветна дейност на Джаковския владика с изпреварила времето си визия за европейско и християнско единение намира в текста детайлно описание в редицата предприети от него проекти, като „универсализация на католическата църква“, строителството на Югославянската академия на науките и изкуствата (1867); Хърватския университет (1874); Джаковската катедрала, (1882 г.), Галерията на старите майстори в Загреб, издаването на ценни литературни паметници и книги. Символ на неговата неизчерпаема съзидателна стратегия, те са залегнали в културната памет на Югоизточноевропейския регион, осветлявайки разностранните аспекти на един многообразен културно-исторически диалог. Начертаните от автора траектории от житейския път на Й. Ю. Щросмайер формират различно осмисляне на миналото, пренасящо върху настоящето историческия модел на преживяване на времето. Едновременно с това, липсата на конкретен досег с личността води до нейното хипостазиране и сакрализация.

„Като довършвам прегледа на своите бележки, усещам че тая крупна личност, тоя Uebermensch, все повече и повече расте: оснежените спомени неволно ме настройват някак набожно и струва ми се, че не отивам в Дяково да търся материал за своите студии, а да се поклоня на един светец“ (Shishmanov 2003, p. 79).

Стремежът на Иван Шишманов да изясни множествеността на своя герой в зададените текстуални полета, добива завършеност едва в последната част от пътеписа чрез пресъздаване на живата памет за личността на Джаковския старец.

„Оня Щросмайер, който бе действувал толкова дълго време върху моето детско въображение, Летоструевият Щросмайер, стоеше в плът и кръв пред мене, но не вече като някое недосегаемо божество, не като един бездушен доктринер-аскет, а като представител на всичко, всичко, що има благородно,

хуманно, симпатично в човешката натура“ (Shishmanov 2003, p. 96). Изградените кардинални посоки за постигане целостта на образа му добиват нови конотации и очертания. Разкрепостените нрави, светски маниери и харизматичност придават на облика му характера на една напълно свободна индивидуалност, разминаваща се с предварителните очаквания: „Чудно нещо! „Летоструят“ съвсем не ми даваше и да подозирам, че великият Щросмайер е не само един чародеец, който знае да омайва мъжете, но и един неотразим очаровател на дамите“ (Shishmanov 2003, p. 82). В различните си социално ролеви изяви владиката добива нови „преображения“, сравнен от автора ту с „кардиналите на Италианското възрождение“, ту с фигурата на „народен пастир, цял благодетел и нежност“ (Shishmanov 2003, pp. 82 – 83). Заедно с това Иван Шишманов успява да улови шрихите на пълнокръвния, жив портрет на личността, способна да се превъплъти в диаметрално противоположни социално-психологически роли. Служейки едновременно на вярата и отечеството, героят му не е чужд на една борбена метафизика, на схващането, че бог, светът и душата съществуват и се умопостигат в хоризонта на свободата: „Изведнаж това мое мнение рухваше и аз виждах пред себе си един съвсем не безобиден Щросмайер, един човек на делото, който отлично знае да си служи с кръста, но и с оръжието на най-опитния карбонар“ (Shishmanov 2003, p. 85). Повод за това предположение дава разследването от Шишманов писмо на епископа до Драган Цанков, уличаващо го в директна политическа намеса в униатското ни движение. Въмъкването на този епизод в сюжета не е случайно. Демистифицирането на документа като фалшификат дава повод на автора да изтъкне вредата от манипулативния аспект на митотворчеството, да изрази убежденията си за необходимостта от трезво отношение към всяка проблематика и да изтъкне че „с умишлени или наивни фалшификации, каквито доскоро са били на мода не само у славяните, но и у другите европейски народи, не може нищо вече да се постигне“ (Shishmanov). Нещо повече, те са в основата на погрешни интерпретации, а могат да доведат и до излишни национални вражди (Данова). „Текстът-извор“, станал опит за подмяна на личността, се превръща в контрапункт, на фона на който Шишманов изтъква ролята на Й. Ю. Щросмайер като обединител, радетел за сближение, противопоставящ се на всякакви догми и религиозни разделения. Просвещенските му идеи, пронизващи цялостната му дейност с култа към знанието, толерантното му и мъдро тълкуване на връзката между религия и наука⁹ са част от една универсална визия за европейско духовно равновесие, в която ключова роля имат българо-хърватските отношения с водената от Джаковския епископ политика за приобщаване на българите към новосъздадените просветни институции за културна и национална еманципация на духовните ни елити. „...хърватската столица стана постепенно едно от тия образователни огнища, които дадоха на България най-големия контингент от интелигентни сили, така че ние можем с

право да говорим за една Загребска школа, както можем различа една Николаевска, една Роберт-колежка и пр. школи“ (Shishmanov 2003, p. 92).

Системният подход на Иван Шишманов в изследването на Щросмайеровата идентичност, използването на метода на активна аперцепция подпомагат съзнателното, целенасочено тълкуване на образа му чрез последователния анализ на архетипния символ, историческата и светската личност. Благодарение на творческия синтез авторът успява да задълбочи непосредствените си наблюдения в широкия контекст на регионалните и световните политически, социалноисторически и културни процеси. Съотнасянето на различни времена, пространства и режими на паметта разширява рецептивните хоризонти в комплексното осмисляне на една знакова за епохата си фигура. В нейния фокус се пресичат диалогът на християнството, диалогът на цивилизацията на Просвещението, културният дискурс от края на XIX и началото на XX век, част от който е и стремежът на нашата интелигенция за европейско съизмерване в рамките на славянския духовен универсум.

БЕЛЕЖКИ

1. През 1898 г., когато извършва визитата си при Джаковския епископ, българският учен вече е положил името си сред основателите на Висшето училище в София, професор е по всеобща литературна и културна история, по сравнителна литературна история, основател е и редактор (1889 – 1902) на „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина“, редактор в списание „Български преглед“ (1893 – 1900).
2. Изповядваните от него идеи стават основни вектори в пътя на учения към комплексното, интердисциплинарно разглеждане на Българското възраждане в контекста на постоянното общуване с другите балкански, славянски народи, със западноевропейските културни и демократични достижения в оптиката на постоянното съизмерване между равностойни и равнопоставени култури. Конкретните стъпки в тази платформа за „интернационализация“ на българската култура са извървени още с установяването на първоначалните му контакти с известни за времето си личности в годините на следването му в Йена, Женева и Лайпциг и са логично свързани със съвременното признание, което получава в чужбина на прага на научната си кариера. От 1896 г. Иван Шишманов е член на гръцкото филологическо дружество „Парнас“, от 1897 г. – на Сръбската академия на науките и изкуствата (Белград), две години по-късно – на Югославянската академия на науките и изкуствата (Загреб), на Виенското антропологическо дружество (1900 г.) (Koneva 2011, p. 59). През същите години осъществява пътувания с научна цел до Белград, Загреб, Виена и Букурещ (Gecheva 2003, p. 30).
3. Без да се наемаме излишно да спекулираме с тези философски идеи, може би няма да е пресилено да твърдим, че Иван Шишманов, основавайки се

на емпиризма на Джон Лок и бидейки ученик на Вилхелм Вунд, баща на експерименталната психология, явно е повлиян и от схващанията във феноменологията. „Изобретяването на съзнанието от Лок ще се превърне в призната или непризната референция на теориите за съзнанието в западната философия от Лайбниц и Кондияк през Кант и Хегел чак до Бергсон и Хусерл.“ Вж. (Risøur 2006, p. 114).

4. В годината, когато Шишманов посещава Джаково, епископът се е оттеглил от активния политически живот, въпреки че все още дейно следи актуалните проблеми и тенденции в европейската политика – (Bozhilova 2014, p. 143). Изминал е периодът, когато в качеството си на водач на Народната партия заедно със своя съмишленик Франьо Рачки се увлича от т.нар. „романтичен югославизъм“ (1860 – 1862 г.) (Božilova 2009, p. 273). Отшумели са и идеите, почерпени от буржоазния либерализъм и идеологията на Джузепе Мацини с „принципа на националността“. Разочарование е претърпяла и преследваната стратегия за обединение между хървати, сърби, словенци и българи на принципа на федерализма в рамките на Австро-Унгарската империя, особено след Сръбско-българската война от 1885 г.
5. В книгата си *Два трактата за управлението*, публикувана анонимно през 1689 г., Джон Лок формулира първата важна идея на епохата на Просвещението, че божествените права на владетелите са неприемливи.
6. В този дух са и направените от него предложения за колегиално управление на църквата начело с папата, интернационализиране на колегията на кардиналите, промени в образованието на кандидатите за свещеници, екуменическо отваряне на Католическата църква спрямо други християнски общности и към обществото, като цяло. Някои от неговите идеи намират реализация на Втория ватикански събор, а някои се смятат и за предшествашци Втория ватикански консилиум.
7. Идеята за религиозно сближение се развива още по време на обучението му в Будапеща и работата му във Виена, където Щросмайер има възможност за среща с представители и на други конфесии като Православната църква.
8. Изследователите на делото на Щросмайер твърдят, че до голяма степен на него се дължи обявяването на Кирил и Методий за светци в появилата се през 1880 г. енциклика *Grande Munus* (в превод от латински: *Голямо задължение*) на папа Лъв XIII, с която се възхваляват достойнствата на светите Кирил и Методий от Солун, като апостоли на християнството в Източна Европа, които проповядват на славянски език Евангелието на хората от Моравия, Панония, България, Далмация, Хърватия и Полша.
9. Специално място авторът отделя на описанието на знанието в речта на Й. Ю. Щросмайер, свързана с необходимостта от изграждането на национален университет: „То е оная сила, която владее небото и земята; то е оная сила, която брои небесните звезди и им показва пътя; то е оная сила, която управлява парата, за да кара кораба напред; то е оная сила, която заповядва на мълнията да пренася човешката мисъл от единия край на

света на другия; то е оная сила, която в компаса на моряка свети в морските ширини дено и ноще. Тия сили нам са нужни най-много от всичко..., за да решим своята задача в полза и слава на своя народ. А за да си набавим тия сили, треба да си основем в своята среда и в народен дух едно всеучилище“ (Shishmanov 2003, pp. 94 – 95).

ЛИТЕРАТУРА

- АРЕТОВ, Н. 2001 (съст.). *Балкански идентичности. Част 1. Балкански идентичности в българската култура от модерната епоха (XIX – XX век)*. София.
- БОЖИЛОВА, Р. 2009. Размисли: защо през 1885 г. Франьо Рачки променя отношението си към Сърбия. *Държава, общество и култура на българи и хървати VII – XXI в. Материали от конференцията, проведена в София (5 – 9 юни 2008 г.)*. София: ИК „Гутенберг“. ISBN 978-954-617-061-3.
- БОЖИЛОВА, Р. 2014. Епископ Йосип Юрай Щросмайер и Европа. *Европа в културното и политическо битие на българи и хървати*. Балчева, А. (съст.). София: ИБЦТ, 2014, с. 143. ISBN: 978-954-92231-9-4.
- ВАЧЕВА, А. 2002. *Под знака на модерността*. София: Полис. ISBN - 954-91011-6-9.
- ГЕТОВА, Е. 2006. *Почеркът на пътя*. В. Търново: Фабер, с.169. ISBN - 954-775-634-6.
- ГЕЧЕВА, КР. 2003. *Иван Д. Шишманов. Биобиблиография*. София. ISBN - 954-9943-53-4.
- ДАНОВА, Н. *Шишманов и националният наратив*. https://litenet.bg/publish16/n_danova/iv_shishmanov.htm (достъпно 12.10.2024).
- ДИМОВ, Г. 1988. *Иван Шишманов – строител на българската национална наука и култура*. София: Наука и изкуство.
- ЕЛЕФТЕРОВ, С. 1993. *Студии по историческа поетика*. София: Анубис.
- КОЗЕЛЕК, Р. 2002. *Пластовете на времето*. София: Дом на науките за човека и обществото. ISBN - 954-9567-11-7.
- КОНЕВА, Р. 2011. *Иван Шишманов и обединена Европа*. София: Гутенберг. ISBN - 978-954-617-120-7.
- КРЪСТЕВА, А., КАЦАРСКИ, И., БОГОМИЛОВА, Н., МАКАРИЕВ, П. 1995. *Идентичности*. София.
- ЛИЛОВА, Д., 1998. Генеалогия на извънисторическото време. *Социологически проблеми*. Т. XXX, бр.3 – 4, с.16 – 31. ISSN: 0324-1572.
- ЛОК, ДЖ. *Писмо за толерантността*. <https://constitution.org/2-Authors/jl/tolerati.htm> (достъпно 12.05.2024).

- ПЕНЧЕВ, Б. 2003. *Българският модернизъм: Моделирането на АЗА*. София: Св. Климент Охридски. ISBN 954-07-1850-3.
- РИКЪОР, П., 2006. *Паметта, историята, забравата*. София: Сонм. ISBN - 954-8478-71-4.
- СМИТ, А., 2000. *Националната идентичност*. София: Кралица Маб. ISBN - 954-533-040-6
- ХОБСБАУМ, Е., 1996. *Нации и национализъм от 1780 до днес: Програма, мит, реалност*. София: Обсидиан. ISBN - 954-8240-42-4.
- ШИШМАНОВ, И. 2003. *Дневник (1879 – 1927 г.)*. Съст. Бурилкова, Ива, Цочо Билярски. София: Синева. ISBN - 954-9983-32-3.
- ШИШМАНОВ, И. 1966. *Значението и задачите на нашата етнография. Избрани съчинения* (под редакцията на Г. Димов), Т. 1. София. Достъпно: https://bulgarian-folklore.com/infusions/articles/articles.php?article_id=357, (05.06.2025).

REFERENCES

- ARETOV, N. 2001. (sast.). *Balkanski identichnosti. Chast 1. Balkanski identichnosti v balgarskata kultura ot modernata epoha (XIX – XX vek)*. Sofia [In Bulgarian].
- BOZHILOVA, R., 2009. Razmisli: zashto prez 1885 g. Franyo Rachki promena otnoshenieto si kam Sarbia. *Darzhava, obshtestvo i kultura na balgari i harvati VII – XXI v. Materiali ot konferentsiyata, provedena v Sofia (5 – 9 yuni 2008 g.)*. Sofia: Gutenberg. [In Bulgarian]. ISBN 978-954-617-061-3.
- BOZHILOVA, R., 2014. Episkop Yosip Yuray Shtrosmayer i Evropa. In: BALCHEVA, A. (Ed.). *Evropa v kulturnoto i politichesko bitie na balgari i harvati* Sofia: IBCT. [In Bulgarian]. ISBN: 978-954-92231-9-4.
- DANOVA, N., *Shishmanov i natsionalniyat narativ*. [In Bulgarian]. https://liternet.bg/publish16/n_danova/iv_shishmanov.htm (dostapno 12.10.2024).
- DIMOV, G. 1988. *Ivan Shishmanov – stroitel na balgarskata natsionalna nauka i kultura*. Sofia: Nauka i izkustvo [In Bulgarian].
- GECHEVA, K., 2003. *Ivan D. Shishmanov. Biobibliografia*. Sofia, s. 30. [In Bulgarian]. ISBN - 954-9943-53-4.
- GETOVA, E. 2006. *Pocherkat na patya*. V. Tarnovo: Faber, s.169. [In Bulgarian]. ISBN - 954-775-634-6.
- HOBSBAUM, E., 1996. *Natsii i natsionalizam ot 1780 do dnes : Programa, mit, realnost*. Sofia: Obsidian. [In Bulgarian]. ISBN - 954-8240-42-4.
- KONEVA, R., 2011. *Ivan Shishmanov i obedinena Evropa*. Sofia: Gutenberg, s. 58. [In Bulgarian]. ISBN - 978-954-617-120-7.

- KOZELEK, R., 2002. *Plastovete na vremeto*. Sofia: Dom na naukite za choveka i obshtestvoto. [In Bulgarian]. ISBN - 954-9567-11-7.
- KRASTEVA, A.; KATSARSKI, I.; BOGOMILOVA, N.; MAKARIEV, P. 1995. *Identichnosti*. Sofia [In Bulgarian].
- LILLOVA, D., 1998. Genealogia na izvanistoricheskoto vreme. *Sotsiologicheski problemi*, vol. XXX, no. 3 – 4, pp. 16 – 31. ISSN: 0324-1572.
- LOCKE, J., *Pismo za tolerantnostta*. <https://constitution.org/2-Authors/jl/tolerati.htm> (dostapno 12.05.2024). [In Bulgarian].
- PENCHEV, B., 2003. *Balgarskiyat modernizam: Modeliraneto na AZA*. Sofia: Sv. Kliment Ohridski [In Bulgarian]. ISBN 954-07-1850-3.
- RIKYOR, P., 2006. *Pametta, istoriyata, zabravata*. Sofia, s. 121. [In Bulgarian]. ISBN - 954-8478-71-4.
- SHISHMANOV, I. 2003. *Dnevnik (1879 – 1927 g.)*. Sast. Burilkova, Iva, Tsocho Bilyarski. Sofia: Sineva. [In Bulgarian]. ISBN - 954-9983-32-3.
- SHISHMANOV, I., 1966. *Znachenieto i zadachite na nashata etnografia. Izbrani sachenienia*, (pod redaktsiyata na G. Dimov), T. 1. Sofia. [In Bulgarian]. Dostapno: https://bulgarian-folklore.com/infusions/articles/articles.php?article_id=357, (dostapno 05.06.2025).
- SMIT, A., 2000. *Natsionalnata identichnost*. Sofia: Kralitsa Mab. [In Bulgarian]. ISBN - 954-533-040-6
- VACHEVA, A., 2002. *Pod znaka na modernostta*. Sofia: Polis [In Bulgarian]. ISBN - 954-91011-6-9.

**MEMORIES OF A PERSONAL MEETING.
IVAN SHISHMANOV ON A VISIT TO THE BISHOP
JOSIP JURAJ ŠTROSSMAYER**

✉ **Dr. Antoaneta Balcheva, Assoc. Prof.**

ORCID iD: 0000-0002-6001-9622

Institute of Balkan Studies and Centre of Tracology

Bulgarian Academy of Sciences

45, Moskovska St.

1000 Sofia, Bulgaria

E-mail: ani.balcheva@yahoo.com